

Takács József

A Délsziget folytatása⁺
/Filológia és fantázia/

"A Délsziget-et úgy kell olvasni és értelmezni, ahogyan a régiek olvasták és értelmezték szakrális szövegeiket /.../ ...a nyilvánvaló, profán értelem mellett egy másik, mélyebb értelmet is rejtenek magukban, amely csupán a beavatottaknak szól."

/Turóczi-Trostler József/¹

Vörösmarty Mihály 1826-os töredékéről, A délsziget-ről kitűnő szakirodalom szól,² amelynek ágézete alól nehéz szabadulni. Ez a dolgozat az eddigi értelmezések által szabadon hagyott fehér foltokkal foglalkozik, az elemzés súlypontját áttéve a mű második énekére,³ s leginkább a szövegben a folytatásra utaló jegyekre figyel.

A sziget szétválásakor egyik fele a nyugati, másik fele a keleti partokhoz sodortatik. A nyugati partokra vetett Hadadúr egy sivatagba kerül, amelyet sivatagok öveznek. Szauder József Wieland Oberon-jának erre a pontjára utal⁴ párhuzamként, ahol Hün lovagtól és Réciától elszakítja gyermeküket Titánia, s az addigi földi paradicsomnak látott sziget hirtelen kopár vadonná

⁺ Első fogalmazvány.

változik. Itt azonban nem erről van szó. A délszigetnek e része fedi A Rom helyszínét: ez "inkább a nemlét víziója, mint reális ázsiai táj".⁵ Ez a sivatag a Halál országa, amelyet Vörösmarty ugyanúgy jellemez A délsziget-ben, mint A Rom-ban. A Halál országa hagyományosan nyugaton fekszik, mint a kelta mitológiában Avalon, vagy az egyiptomi Punt, Hésziodosz nyugatra, az óceánon túlra helyezte a Boldogok szigetét. E rész azzal ér véget, hogy a csodatévő gyermek kivezeti Hadadúrt a sivatagból, s felöltözteti /immár a második isteni felöltöztetés/ harci ruhába, Hadadúr átlépi a Nemlét birodalmának határát, a folyót, amely úgy határolja itt a Halál országát, mint a Tartaroszt a Sztyx, vagy a Zsirmunszkij által emlegetett⁶ Alpanis üzbég eposz egyik változatában a holtak birodalmát egy széles folyam.

Itt egy kis kitérőt kell tennünk. A szöveg azt mondja Handadúrról: "fejedelme az árva magánynak". Ez az árvaság az Istenre vonatkozik. Sík Sándor ír esszéjében⁷ a gyermek felejthetetlen mozdulatáról, amint elalvás előtt "kezével a mennyet keresi". Ebből az istenközeliségből lesz a sivatagban az Istentől való teljes elhagyatottság érzése. Isten azonban nem hagy el: a csodatévő gyermekről már beszéltünk.

A keleti partokra sodort Szűdelinek lakot építenek a tündérek. Mit tudunk meg erről a különös lakról, a Szemérem Házáról? A lépcsők "körösleg" övezik, belül termeket és folyosókat találunk, amelyek egy belső terembe nyílnak. Valószínűleg tehát a lak alaprajzát így rekonstruálhatjuk:

A lak kör alakú, középen egy belső teremmel. Ez a szerkezet ismerős. Vörösmarty így írja le

a Délszigetet: "S a sziget áldott volt; kereken, mint egy teli hold, a / Földövező tenger viharos közepébe merítve"

A sziget tehát a tenger közepén feküdt, amint a szigetnek /amely kör alakú/ középen terült el az örök tavaszt őrző

barna liget. Ugyanígy barna liget veszi körül a lakot is. A laknak a szigettel való rokonságához tartozik az is, hogy mindkettő egy kicsinyített világ, a világ makettje. /A szigetről: "Képe hasonlító egy egész kis földi világhoz". A lak a világ minden részéről összeszedett kincsekből épült./

Ez a szerkezet azonban emlékeztet a Tündérvölgy kör alakú völgyére, melynek közepén halom áll, s a halmon cédrus /"mintha fél tojást vizsgálnál"/. A Tündérvölgy e helyszínének párja A délsziget első énekében az a halom, amelyen a gyermek legyőzi Halálfit.

Turóczi-Trostler József a következő címet adta Vörösmarty tündérországáról szóló tanulmányának:⁸ "Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára". Ez a Tündérvölgy-ből származó idézet teljesen fedi azt, amit Vörösmarty A délsziget-ben a Szemérem Házának belső terméről ír: "Tiltva van a látás, más lábnak nincs szabad útja". Amit e több helyen fölbukkanó szerkezetben középen találunk, az mindig a természet kivételes helye, ahol az istenivel érintkezik. Sík Sándor esszéjéből tudjuk, hogy Vörösmartynál az Abszolútumnak kettős arca van: egyszerre atya, s egyszerre "ősborzadály". E lak, s belső terme is hordozzák ezeket a végleteket. A lak termeiről azt írja Vörösmarty, hogy falaikon "az élet négy kora, jó és / bal folyamatjában" volt megfestve, "hatalmas ecsettel". Íme az igazi műalkotás. Lehet-e hűségesebb valaki a teremtőnél?

A lak tehát nem csupán a Szemérem Háza, hanem a Lét Háza is. E szimbólum jóval elvontabb, s ezzel jóval telítettebb, mint egy hagyományos tündérország-kép.

E ponton újabb kitérőt kell tennünk Vörösmarty égtájszimbolikájáról, s ehhez kapcsolódva napszak-szimbolikájáról. A Zalán Futásá-ból tudjuk, hogy az "égi hajlék", ahová a délszaki tündér elvinné Hajnát, a déli határoknál fekszik. Ez az égtáj kapcsolódik A délsziget égi lényéhez is, a lányka a szigeten a déli

ligetekben lakik. A színek közül a fehér, a napszakok közül a hajnal kapcsolódik a kislányhoz. Az ellentétes póluson, a sziget éjszaki felén találja meg a gyermek az ördögöket, akiknek fekete a lelkük, s olyan éjben élnek, melynek "hajnala nincs". Minket azonban az alvilágjárásnál jobban érdekel délnek és keletnek a rokonsága A délsziget-ben: a délszaki sziget és a keleti lak rokonságán túl itt a hajnalhoz való kapcsolódás a fontos. A hajnal Vörösmarty 1822-es versében /A Hajnalhoz/ is a mennyhez tartozót jelöli. A lak keletre, a támadathoz, a hajnalhoz közel kerül. Valószínűleg ugyanígy egymáshoz közelebb áll észak és nyugat, az ördögök, illetve a halál országa.

A tenger időtlen, a sivatag is, a lak is, a sziget is. Ami kelet és nyugat között van, az az idő. Azt feltételezem, hogy amikor Hadadúr átlépi a folyót, elkezdődik egy hosszú vonulás nyugatról keletre: vissza a Kezdetekhez. Turóczi-Trostler zarándoklásról ír,⁹ akárcsak Szegedy-Maszák Mihály:¹⁰ "...Csongor útjában a keresztény zarándoklást /peregrinatio/ laicizálta. A keresztény felfogás alapján az ember, 'a tékozló fiú', eltávolodik az Istentől, de egyszer visszatér hozzá." Idézek három erre vonatkozó sort a Csongor és Tündéből: "...így sem él, sem hal, csak tébolyog / Lét és nemlét közt, mint vert kuvasz, / Kit udvarából a juhász kitilt." Ez inkább a bolyongó vándorra¹¹ vonatkozik, mint a zarándokra.

Hogyan ragadjuk meg tehát azt, ami e vonulásban benne rejlik? Kerényi Károly azt írja az Odysseá-ról, hogy az utazás eposza: "...annak az életnek a költeménye, amelyet a folytonosan és mindenütt jelenlevő halál hat át."¹² Az utazó mintha menekülne, minenkitől elsőköben van. "Csaknem feloldódik az úton-levésben..." - írja Kerényi. Az utazásnak és az általunk feltételezett vonulásnak az egyetlen közös eleme a halál centrális helye, ez tehát nem a megfelelő fogalom. Ha úgy véljük, hogy az Odyssea az abszolút visszatérésről szól, s

Penelopét, a várakozót halál-szimbólumként értelmezzük, már közelebb járunk a keresett típushoz. A bolyongó, bujdosó vándorlással az otthontalanság, a kivetettség a közös elem, de míg a vándor soha haza nem érkező, a keresett típusunk nyitott. A zarándoklatot a bűn mozzanatának hiánya miatt vetem el.

Itt egy rövid kitérőt kell tennem. A sziget kettéválásának okaként a csókot, mint ősbűnt szokás említeni. E gondolathoz a testiség nélküli szerelem eszménye tartozik hozzá, amelynek legtisztább kifejtése Vörösmarty Hedvig című műve. Az ősbűnnek és az égi szerelemnek ezt a magyarázatát nem vitatva, úgy vélem, inkább őstörvényről kellene beszélni. Kétféle értelemben is: Martinkó András ír¹³ arról, hogy Vörösmarty műveiben a mulandóság éppen akkor ragadja magával az embert, amikor elérte a mennyeit. "A földi mennynek ez a pillanatnyi megközelítése, illetve pillanatnyi elvesztése a Vörösmarty-féle tragikumnak legjellemzőbb jegye." A továbbiakban Martinkó ezt "a 'föld' örök törvényé"-nek nevezi, s a kivetettséget erre, s nem a bűnre vezeti vissza.¹⁴

De földi őstörvényről lehet beszélni egy másik értelemben is. Ez az emberi életkorok törvénye: a gyermeki kor édeni állapotát szükségképp követi a felbomlás: az ifjúkor. E két őstörvény, egy irracionális és egy életelvű, pontosabb magyarázat, mint a csók, mint ősbűn, amely az életkorok törvényéhez képest következmény.

Az utazásból, a bujdosásból, a zarándoklatból hiányzik egy elem: a szerelem centrális helye. A kislányról azt írja Vörösmarty A délsziget első énekében: "szeme pillantása virág, kék / parti virág". A kék virág szimbóluma egy másik Vörösmarty-műben, A bujdosók című drámában is fölmerül,¹⁵ a II. felvonásban, Vajdafi és Júlia jelenetében, sokkal teljesebben kifejtve. "Szép napkeletre, hol tavasz lakik, / S az ég a szellős, ormig meghajol, / Földben foganva, égből nyiladozva, / Egy szép virág van". Ugyanezt tudjuk

Szűdeliről is: a lak napkeleten áll, örök tavaszban /a lányka már A **délsziget** első énekében és tavaszteremtő volt/, s ő az ég és föld közös gyermeke /"E kised remekét ég és föld látta foganni"/. Novalis kék virág-szimbólumát ugyanígy határozta meg kommentátora, Gerhard Schulz: a virág a földben gyökerezik, ám az ég színét viseli.¹⁶ Ezt a típust kerestük, a kék virág keresésének típusát.

A **bujdosók** említett jelentében van még egy számunkra fontos momentum. Júlia és apja kettősét végignézi Korpádi, aki beleszeret Júliába. "Mit láttam? oh, ha álom, miért jelent meg, / Ha jobb valóság, mért múlt ily hamar? Megnyílt egem, hogy lássam, s elborult..." /kiem. tőlem/. Az álomszerűségnek ez a hangsúlyozása emlékeztet arra, hogy A **délsziget**-ben a gyermek "mint álom után néz" az eltűnő kislány után. Az "ébredés" után "az egész természet üres lőn" a gyermek számára, s megkezdődik a "tünemény" keresése /Vörösmarty a következő szavakat használja: keresett, bolyga, bujdosva, bejárta/, amelynek végén Halálfit találja meg: a személyes halált. Az első éneknek ez az epizódja mintha prefigurációja lenne az egész /feltételezett/ műnek. A második ének elején álmnak nevezi a gyermeki kort, s az ébredést a tünemény keresése követi, a halál centrális szerepéről már volt, s még lesz szó. Az első éneknek ez az epizódja mintha az élet modellje lenne.

Ha Vörösmarty szimbolikus nyelvét akarjuk használni, azt írhatjuk: Hadadúr a napkeleti laknak az első lépcsőjén áll, el kell indulnia befelé az élet termein át, míg elér a belső teremhez. E belső teremről tudjuk, hogy nem léphet oda be láb. Úgy gondolom, hogy a küszöb a halál.

A szerelemnek és a halálnak ez az összekapcsolódása A **hűség diadalmá**-ban olyan megoldást jelent, miszerint Jola és Gárdon szerelme a halálban teljesül. Az általunk vizsgált problematikához közelebb álló **Csongor és Tündé**-ben Tünde elhagyja a

halhatatlanságot és kilép a mulandó földre. Az első ének prefigurációként emlegetett epizódja egy másik népmesei megoldást sugall: a személyes halál legyőzését. Maga a szituáció azonban, nyerjen bármilyen megoldást, elsősorban a megoldhatatlanságot jelenti, így a legteljesebb megoldás maga a megoldhatatlanság. az örök várakozás az egyik, az örök keresés a másik oldalon. Az nem fontos számunkra, hogy e megoldhatatlanság kikerülésének melyik útját választotta volna a szerző.

Meg tudjuk-e mondani, hány énekből állt volna az egész eposz, amely utólag A délsziget címet kapta? Itt tűnik ki igazán a választott tárgy és műfaj istenkísértés-jellege. Úgy vélem tehát, hogy négy énekből. E feltételezést a következőkre alapozom: Szűdeli lakában a termek falaira - mint már említettem - az élet négy korának: a gyermeki, ifjú, férfi és öregkornak képei voltak festve. Hadadúr szimbolikus útja pedig e termeken vezet keresztül. Az első ének a gyermeki korról, a második az ifjúkorról szól /"A két gyermek imígy egy újabb kor hajnala keltén..."- kiem. tőlem/, azt feltételezem, hogy a további énekek a további életkorokról. Ilyen szempontból is A Rom A délsziget-hez legközelebb álló Vörösmarty-mű, amelyről Zentai Mária a következőket írja: "Ezzel az emberiség mitikus világtörténete befejeződik; jelképes gyermekkorától ifjúvá és férfivé érésén keresztül eljutottunk a pusztulásig..."¹⁷ A Rom-ban megfigyelhető szerkezet szerint a gyermeki kor, az első álom elkülönül a követő koroktól, s éppen időtlenségével és örök tavasz-jellegével, mint A délsziget első éneke. A követő korokban már van idő, belül vagyunk a történelmen, s a korok folyamatosak és elmosódottak. A Rom négy álma e szempontból ugyanarra a szerkezetre épül, mint az az egész eposz, amely utólag A délsziget címet kapta.

Jegyzetek

1. Turóczi-Trostler József: Vörösmarty mai szemmel = Magyar irodalom - világirodalom, I. 426. p.
2. Szerb Antal: Vörösmarty-tanulmányok = Gondolatok a könyvtárban, Bp., 1971. 357-436 p.
Turóczi-Trostler, i.m. 402-469 p.
Szörényi László: "A szent hazának képe". Őstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig. Kortárs, 1984/12
Szauder József: Csongor és Tünde = A romantika útján, Bp., 323-363 p.
3. E súlypontáthelyezést a szakirodalomban először Szörényi László tette meg; elemzésével e dolgozat nem érintkezik.
4. Szauder, i.m. 333. p.
5. Zentai Mária: Vörösmarty Mihály: A Rom.
Irodalomtörténeti dolgozatok, Szeged, 1981. 109. p.
6. Viktor Zsirmunszkij: Az Alpamis epikus monda és az Odüsszeia = Irodalom, poétika, Bp., 1981. 68. p.
7. Sík Sándor: Vörösmarty istenélménye. Vigília, 1948.
8. Turóczi-Trostler József: "Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára" = Magyar irodalom - világirodalom, I. 395-401 p.
9. Turóczi-Trostler, i.m. 401. p.
10. Szegedy-Maszák Mihály: A kozmikus tragédia romantikus látomása = Világkép és stílus, Bp., 1980. 188. p.
11. Mózes első könyve 4,12: "bujdosó és vándorló légy a földön".
12. Kerényi Károly: Hermész, a lélekvezető Bp., 1984. 17-18. p.

13. Martinkó András: "A "földi menny" eszméje Vörösmarty életművében = Teremtő idők, Bp., 1977. 177. p.
14. Martinkó, i.m. 177. p. "E tragikus hősök rendszerint fiatalok, többnyire nem is vétkesek..." /kiem. tőlem/. Ugyanebben a mondatban: "... a 'föld' örök törvénye szerint az élet maga is, de különösen a boldogság csak mint rövid álom létezhet, s álomként kell szertefoszlania."
15. Szauder, i.m. 338. p. Szauder emelte ki A bujdosók jelentőségét a Zalán futása és a Csongor és Tünde közti fejlődésben.
16. Novalis: Heinrich von Ofterdingen, fordította: Márton László. Bp., 1985. A fordító magyarázataiban utal Schulzra: 177. p.
17. Zentai, i.m. 112. p.